ՀՏԴ 159/94(560) *Հոգեբանություն*

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀԱՅԱՏՅԱՑՈՒԹՅԱՆ ՔԱՐՈԶՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՑԵՂԱՍՊԱՆԱԳՈՐԾԻ ՀԱՆՑԱԾԻՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Վիտյա ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ

Բանալի բառեր-*ցեղասպանություն, այլատյացություն (քսենոֆոբիա), հայատյացություն (արմենոֆոբիա), էթնոցենտրիզմ, խմբային հանցավոր վարքագիծ, հուզական-բացասական, նեգատիվ, նախաքրեածին, քրեածին և հանցածին դիրքորոշումներ, ցեղասպանության քարոզչություն:*

Ключевые слова-*геноцид, ксенофобия, армянофобия, этноцентризм, коллективное криминальное поведение, эмоционально-отрицательная, негативная, предкриминальная, криминальная, преступная установки, пропаганда геноцида.*

Key words- *genocide, xenophobia, Armenophobia, ethnocentrism, collective criminal behavior, emotional-negative, negative, preliminary-criminal and criminal attitudes, genocide agitation.*

В.Ярамишян

ПРОПАГАНДА АРМЕНОФОБИИ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ КАК ФАКТОР, ФОРМИРУЮЩИЙ ПРЕСТУПНОЕ ГЕНОЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ

В статье обсуждаются некоторые вопросы Геноцида армян с точки зрения юридической психологии. Сделана попытка применить принятые в юридической психологии иерархические схемы - от эмоционально-отрицательной, негативной, предпреступной личностных установок к формированию преступного поведения личности относительно к лицам, совершившим массовые убийства-геноцид, а также выделить роль и место организованной пропаганды ксенофобии (армянофобии) в деле формирования преступных диспозиций личности.

V.Yaramishyan

PROPAGANDA OF ARMENOPHOBIA IN OTTOMAN EMPIRE AS THE GENOCIDAL CRIMINAL BEHAVIOUR FORMING FACTOR

The article discusses some issues of the Armenian Genocide from the legal psychology perspective. It was made an attempt to apply the adopted legal psychology of the hierarchical generation circuit of the criminal behavior of the person on respect to persons who committed mass murder, genocide, and to highlight the role and place of organized propaganda of xenophobia (Armenophobia) in the formation of criminal dispositions of personality.

Հոդվածում քննարկվում են Հայոց ցեղասպանությանն առնչվող որոշ հարցեր իրավաբանական հոգեբանության առումով: Փորձ է կատարված անձնավորության բացասական-հուզական, նեգատիվ, նախաքրեածին և քրեածին դիրքորոշումներից մինչև հանցածին վարքագծի ձևավորում ընդունված աստիճանաբաշխական սխեմաները կիրառելի դարձնելու ցեղասպանությունն իրականացրած անձանց՝ ցեղասպանագործների համար, ինչպես նաև, որպես հանցավոր դիրքորոշում ձևավորող գործոն, առանձնացնելու այլատյացության (հայատյացության) քարոզչությունը և հստակեցնելու դրա մասնաբաժինը՝ ցեղասպանագործի հանցածին վարքագծի ձևավորման մեջ:

2015թ. ապրիլին Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի միջոցառումների, միլիոնուկես անմեղ զոհերի հիշատակի ոգեկոչման արարողությունների, ՀԱԵ կողմից նահատակների սրբադասման և առհասարակ ցեղասպանության փաստի նկատմամբ ձևավորվող նոր՝ պահանջատիրական մոտեցումների համատեքստում քաղաքակիրթ մարդկության առջև ևս մեկ անգամ ծառանում է այն ոչ հռետորական հարցը, թե, այնուամենայնիվ, ուղիղ մեկ դար առաջ ի՞նչ պայմաններ կային, որոնք հնարավոր դարձրին այդ հրեշավոր ծրագրի՝ 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանության անպատիժ իրականացումը: Միանգամից արձանագրենք, որ այս խնդրի շուրջ շատ է խոսվել, դեռ կխոսվի: Հրապարակի վրա են ակադեմիկոսների վկայություններ, մասնագիտական վերլուծություններ, հետազոտություններ, քննարկումներ: Ակնկալվող

արդյունքն էլ կարծես առկա է, քանի որ ոչ միայն հայկական, այլև միջազգային հանրության համատեղ ջանքերով փաստացի բացահայտվել են այն հիմնական պատճառները, հանգամանքներն ու գործոնները, որոնք Օսմանյան կայսրության պարագլուխների համար ստեղծեցին այդ նպաստավոր պայմանները՝ մարդկության դեմ ուղղված իրենց հանցավոր ծրագիրն ի կատար ածելու համար:

Միանալով մասնագիտական ակտիվ քննարկումներին՝ նկատենք, որ մեկդարյա հեռավորությունից տվյալ խնդրի վերաբերյալ նոր խոսք ասելը բավականին դժվար է, մանավանդ, որ խնդիրը նախկինում քննարկվել է և այժմ էլ ամենատարբեր հարթակներում քննարկվում է բոլոր հնարավոր հայեցակետերով՝ պատմական, ռազմական, քաղաքական, միջազգային-իրավական, սոցիալական, հումանիտար և այլն: Սակայն, այնուամենայնիվ, ցեղասպանությանը նվիրված բազմաթիվ հրապարակումների առավել մանրազնին վերլուծությունը մեզ համոզում է, որ դրանց մեջ համեմատաբար քիչ քանակ են կազմում այն աշխատությունները, որոնցում հարցը վերլուծվել է իրավահոգեբանական դիտակետով: Ուստի մենք կփորձենք անդրադարձ կատարել 100-ամյա վաղեմություն ունեցող, սակայն երբեք իրենց հրատապությունը չկորցրած այդ սոսկալի իրադարձություններին՝ շեշտադրում կատարելով հարցի իրավահոգեբանական կողմի վրա և խնդիր ունենալով բացահայտել ցեղասպանագործների, այսինքն՝ ցեղասպանություն գործած անձանց և նրանց խմբերի հանցածին վարքագծի ձևավորման ընդհանուր համակարգում քարոզչական աշխատանքի՝ որպես ձևավորող գործոնի տեղն ու դերակատարության աստիճանը:

Վերլուծությունն սկսենք անվիճելի համարվող այն փաստի արձանագրումով, որ Հայոց ցեղասպանության իրագործման լոկոմոտիվը կամ շարժիչ ուժը Օսմանյան կայսրությունում պետական քաղաքականության մակարդակի հասցված համատարած հայատյացությունն էր՝ որպես ազգային հողի վրա սերմանված այլատյացության կամ քսենոֆոբիայի (քսենոֆոբիա՝ ազգային ատելություն, անհանդուրժողականություն, թշնամություն, վախ) տարատեսակ: Մասնագետների կարծիքով, քսենոֆոբիան, որպես սոցիոմշակութային և էթնոմշակութային երևույթ, ունի երկու նշանակություն [9]: Առաջինը ֆիքսված, կպչուն սարսափն է անծանոթ ամեն ինչի նկատմամբ, իսկ երկրորդը՝ անծանոթ երևույթների կամ առարկաների նկատմամբ ձևավորված անհանդուրժողականությունը, ատելությունը, չընդունելը: Մասնագիտական գրականության մեջ քսենոֆոբիային զուգահեռ օգտագործվում է նաև էթնոցենտրիզմ հասկացությունը, սակայն դրանք տարբեր հասկացություններ են: Քսենոֆոբիան տարբերվում է էթնոցենտրիզմից նրանով, որ վերջինս հատուկ է բոլոր ժողովուրդներին, մինչդեռ քսենոֆոբիան նախևառաջ սոցիալ-քաղաքական երևույթ է: Էթնոցենտրիզմը հոգեբանները սահմանում են որպես այլ մարդկանց վարքը սեփական մշակութային միջավայրի թելադրած սահմաններից դուրս դիտարկելու անկարողություն: Որպես էթնոցենտրիզմի չափման ելակետ կարող է հանդես գալ գրեթե ամեն ինչ՝ ազգությունը, կրոնը լեզուն գրականությունը նույնիսկ սնունդը, հագուստը և այլն: Էթնոցենտրիկ մարդիկ միտված են աշխարհը դիտարկելու այնպես, որպեսզի «իրենց խումբը» հայտնվի ամեն ինչի կենտրոնում, իսկ մնացած բոլորը չափվեն նրա հետ ունեցած առնչությամբ կամ գնահատվեն նրա արժեքների տեսանկյունից: Էթնոցենտրիզմը հազվադեպ է «դուրս գալիս» նորմայի շրջանակներից և երբեք չի վերածվում սոցիալ-քաղաքական պաթոլոգիայի: Քսենոֆոբիան մի քիչ այլ է: Քսենոֆոբիան անհատի բացասական ապրումների պատճառ հանդիսացող իռացիոնալ զգացմունք է, որը հենված է վախի, նախապաշարմունքների, կարծրատիպերի, կանխակալ կարծիքների ու համոզմունքների և դրանցից բխող վիճակների ու վարքագծի վրա [3, էջ 8]: Նկատենք, որ այս երկու բավականին բարդ հասկացությունները, անկախ այն բանից, թե կոնկրետ որ գիտության տեսանկյունից են դիտարկվում՝ ազգագիտության, իրավագիտության, քաղաքագիտության, հոգեբանության, սոցիոլոգիայի, մշակութաբանության, կենսաբանության, բոլոր դեպքերում հանգում են «մենք-նրանք» կամ «յուրային-օտար» հակամարտ ընկալմանը:

«Մենք» հավաքական հասկացության մեջ ներգրավվելու, նրա անդամը լինելու և այդ անդամների հետ նույնականանալու, որևէ հանրույթի անբաժանելի մասնիկը լինելու

պահանջմունքը հոգեբանության տեսակետից դիտարկվում է որպես մարդու հիմնարար պահանջմունքներից մեկը: Հետաքրքիր է, որ մարդկանց «մենք-նրանք» տարանջատումը անխուսափելիորեն բերում է «մենքի» բարձրացման ու գովաբանության՝ ի հաշիվ «նրանց» ստորացման ու փնովման: Ուստի «մենքի» բարձրացման անխուսափելի ուղեկիցը «նրանց» ստորացումն է: Ոմանք կարող են չհամաձայնվել այս տեսակետին՝ պնդելով, որ հնարավոր է նաև «բարձրանալ՝ բարձրացնելով», սակայն քննարկվող դեպքի, այսինքն՝ Հայոց ցեղասպանության փաստացի պայմանների ու հանգամանքների քննարկման պարագայում «բարձրացնելով բարձրացնելու» մասին խոսելն անգամ անիմաստ է, քանի որ խոսքը գնում է ցեղասպանության հեղինակի, այսինքն՝ թուրքի՝ որպես էթնիկական կազմավորման մասին:

Վերադառնալով բուն թեմային՝ նախ կատարենք փոքր պատմական ակնարկ՝ ուշադրություն դարձնելով այն հնարքների վրա, որոնք՝ որպես լայնածավալ քարոզչություն, կիրառել է թուրքական կառավարությունը՝ միջազգային հանրության առջև իրենց գործողություններն արդարացնելու և դրանք հնարավորինս արագ ավարտին հասցնելու համար: Հայտնի է, որ ցեղասպանության ամենաակտիվ գաղափարախոսներից մեկը՝ Բեհադդին Շաքիրը, 1915թ. հունվարի 15-ին Օսմանիե ակումբում, ներկայացնելով հայերի բնաջնջման իր հրեշավոր ծրագիրը, բառացիորեն հայտարարել է. <...ծրագիրն ի գիտություն հանձնել Թուրքիայի կրոնապետին՝ Շեյխ-ուլ-իսլամին, որպեսզի նա ֆեթվա (հրաման) արձակի՝ ***հայերին հոչակելով իսլամի և հայրենիքի թշնամիներ***...> [2, էջ 32]: Դատելով այս խոսքերի հեղինակի հետագա գործողություններից, պետք է ենթադրել, որ նա ամենևին հոգեգար չի եղել, այլ ակնհայտորեն սառը հաշվարկ է կատարել՝ անվրեպ գործող կրոնական անհանդուրժողականության բորբոքման հողի վրա քսենոֆոբիա (արմենոֆոբիա կամ հայատյացություն) սերմանելու ուղղությամբ: Պատահական չէ, որ ամերիկահայ ցեղասպանագետ Վահագն Տատրյանն առհասարակ ցեղասպանությունների գաղափարական ապահովման գործում առանձնակի տեղ է հատկացնում հատկապես անհանդուրժողական իսլամին՝ իր տեսակետը հիմնավորելով այն փաստով, որ հայերի զանգվածային սպանությունները հիմնականում կատարվել են ուրբաթ օրերի ավանդական նամազներից հետո, որոնց ժամանակ մոլլաները հայերի դեմ սրբազան պատերազմի կոչեր էին հնչեցնում [10]:

Նկարագրված խորհրդաժողովից ընդամենը երկու ամիս անց՝ նույն թվականի մարտի 15-ին, Իթթիհաթի ներկայացուցիչներն արդեն ամենուրեք նոր խորհրդակցություններ էին հրավիրում՝ շարունակ քարոզելով անխնա ոչնչացնել հայերին: Որպես քարոզչական լավ մտածված հնարք՝ թուրքական գաղափարախոսներն առաջ էին քաշում իբր թե Վանում հայերի կողմից սպանված 150.000 թուրքերի արյան դիմաց վրեժ լուծելու մտացածին առիթը: Այս պատմական փաստը վկայում է, որ թուրքական քարոզչամեքենեան մեկնարկի պահից ընդամենը մեկ ամիս անց արդեն իսկ զգալի արագություն էր հավաքել: Եվս մեկ ամիս անց՝ ապրիլի 18-ին, Էրզրումի արվարձաններից մեկում կազմակերպվեց թուրքական բազմամարդ ցույց, որում, ինչպես պլանավորվել էր, հայերին վերջնականապես հայտարարեցին դավաճաններ, իսկ նրանց օգնելու պատրաստ մուսուլմաններին զգուշացրին, որ նրանք ևս կարժանանան նույն ճակատագրին: Գործընթացն ստացավ անշրջելի բնույթ: Ապրիլի 24-ին նույն պատճառաբանությամբ ձերբակալվեցին և աքսորվեցին մոտ 300, այնուհետև՝ 600, իսկ հետո՝ ևս 5000 անմեղ հայեր: Աքսորը քողարկված ֆիկցիա էր, որովհետև ձերբակալվածների մեծամասնությունը դաժանորեն գնդակահարվեց Ստամբուլի արվարձաններում: Միջազգային հանրությանը մոլորեցնելու նպատակով նմանատիպ արյունոտ գործողությունները թուրքական իշխանությունները ներկայացվում էին որպես ռազմական անհրաժեշտություն: ԱՄՆ դեսպան Հենրի Մորգենթաուին հղված իր նամակում Թալեաթ-բեկն այս «միջոցառումները» ներկայացնում էր որպես «անհրաժեշտ ինքնապաշտպանություն՝ հայերի համատարած դավաճանությունն ու ագրեսիան կանխելու համար»: Գործի էին դրված Օսմանյան կայսրության տրամադրության տեղ եղած քարոզչական և հակաքարոզչական բոլոր լծակները: Արդեն մայիսի 30-ին Օսմանյան կայսրության մինիստրների խորհուրդը տեղահանության մասին օրենք ընդունեց, որով թուրքերն իրենք իրենց փաստացի իրավունք էին վերապահում խեղդելու բոլոր տեսակի զինված

ապստամբությունները և աքսորելու դավաճանության ու լրտեսության մեջ կասկածվողներին: Չնայած տուժողների համար օրենքով նախատեսված էին որոշակի փոխհատուցումներ, սակայն դրանք այդպես էլ մնացին չիրականացված: Եթե այսքանից հետո որևէ մեկին դեռևս թվում է, թե թուրքական իշխանությունները պետք է բավարարված լինեին իրենց նպատակային գործողությունների արդյունքներից, քանի որ կարողացել էին փաստացի գլխատել մի ողջ ժողովուրդ, ուրեմն նա սխալ պատկերացում ունի թուրքական դիվանագիտության նենգության ու արյունարբու բնույթի վերաբերյալ: Ինչպես ասում են, ամեն ինչ դեռ առջևում էր: Մի քանի օր անց հետևեց հաջորդ հրեշավոր քայլը: Թուրքական իշխանությունները բոլոր կալանատներից ազատ արձակեցին թվով 34.000 քրեական հանցագործների և նրանցից կազմեցին պատժիչ ջոկատներ: Անձամբ Թալեաթին ենթարկվող «Թեշկիլաթի Մահուսա» հատուկ ջոկատն իր վրա վերցրեց և սկսեց մեթոդաբար իրագործել հայերի ամենադաժան սպանությունները՝ ոչ առանց Բեհեդդին Շաքիրի ակտիվ մասնակցության [8, էջ 255]:

Կարծում ենք, որ Հայոց ցեղասպանության գաղափարական կազմակերպիչներից մեկի՝ Բեհադդին Շաքիրի հայտարարությամբ և նրա հետագա նպատակային գործողություններով փաստացի ոչ թե սկիզբ դրվեց, այլ տգետ, սոցիալ-կենցաղային ծայրահեղ անբարենպաստ պայմաններում ապրող և կրոնական խավարամտության մեջ խարխափող հոծ զանգվածների անասնական զգացմունքների բորբոքման, ինչպես նաև գաղափարախոսական-քարոզչական լայնածավալ աշխատանքի անհրաժեշտության վրա շեշտադրում կատարելու և նախկին գործելաոճին նորացված, կոնկրետ կողմնորոշում տալու ճանապարհով շարունակվեց Օսմանյան կայսրության հայակործան քաղաքականությունը՝ այն իր վերջնական նպատակին հասցնելու համար: Ըստ կազմակերպիչների մտահղացման՝ քարոզչական այս նոր հնարքները պետք է գործածվեին՝ հասնելու համար թուրքական բազմաշերտ հասարակության կառուցվածքում խիստ որոշակիորեն ուրվագծվող զանգվածների՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքից և կովկասյան ճակատում թուրքական զորքերի անհաջողություններից հիասթափված զինվորների, ինչպես նաև տեղաբնակ քուրդ խաժամուժի հավաքական գիտակցության, զգացմունքների և կամքի վրա նպատակաուղղված ներգործություն կատարելու ճանապարհով հասնելու նրանց վերջնական մարգինալացմանը և այդ ճանապարհով իրենց վաղեմի պանթուրքական և պանիսլամիստական երազանքների իրականացմանը՝ հայ ազգի ոչնչացմանը: Ամեն ինչ արվում էր թուրք զինվորների հոգեկանից կարեկցանքի, մեղքի զգացման, իսկ զինվորներին ուղեկցող խաժամուժի զգացմունքներից խղճմտանքի ու խղճահարության վերջին փշրանքները հեռացնելու համար: Հոգեբանական առումով խնդիր էր դրված շարունակական անհաջողությունների պատճառով թուրք զինվորական հասարակության մեջ ձևավորվող զանգվածային չարացածությունն ուղղորդելու «քավության նոխազի» վրա, իսկ ագրեսիան փոխհատուցել դաժան սպանություններից ու կողոպուտներից ստացած բավականության զգացումներով: «Քավության նոխազի» կարգավիճակում էր հայտնվել հայ ժողովուրդը:

Դեպքերի հետագա ընթացքը վկայում է, որ թուրքական կեղտոտ քարոզչամեքենայի հաշվարկը ճիշտ էր կատարված: Փաստորեն, նպատակ էր դրված խավարամոլ զանգվածների կրոնական և ազգայնական զգացմունքները բորբոքելու ճանապարհով հասնել նրան, որ հաղթահարվի ագրեսիվության օբյեկտիվացման անորոշությունը, այսինքն՝ թուրք էթնոսին գենետիկորեն բնորոշ ագրեսիվությունը, վայրագությունն ու կրոնական անհանդուրժողականությունը, ինչի առկայության մասին հրաշալի գիտեին եվրոպական կրթություն ստացած երիտթուրքերը, խիստ կոնկրետ նշանակետ ունենա, որոշակիորեն ուղղորդվի «օտար ու խորթ» հայտարարված անցանկալի օբյեկտի, կոնկրետ դեպքում՝ այլադավանների կամ գյավուրների՝ հայերի վրա: Այս նպատակային ջանքերի շնորհիվ համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում թուրքական գաղափարախոսներն ու քարոզիչները կարողացան ձևավորել թուրք ազգաբնակչության խմբային հանցավոր վարքագիծը:

Իրավաբանական հոգեբանության տեսակետից անձնավորության հանցավոր վարքագծի հիմքում ընկած է նրա հանցածին դիրքորոշումը՝ որպես սոցիալական դիրքորոշման առանձնահատուկ տեսակ: Սոցիալական հոգեբանության տեսակետից անձնավորության

սոցիալական դիրքորոշումները ձևավորվում են երեք հիմնական բաղադրիչներով՝ ***կոգնիտիվ-իմացական, էմոցիոնալ-հուզական և սիտուատիվ-իրադրային*** [6, էջ 508]: Դրան զուգահեռ, իրավաբանական հոգեբանությունը անձնավորության նեգատիվ սոցիալական դիրքորոշումները նույնացնում է հանցածին դիրքորոշման և, որպես դրա արդյունք, հանցածին վարքագծի հետ: Մասնագետները պնդում են, որ անձնավորության հանցածին վարքագծի ձևավորման գործում վճռական նշանակություն ունի հատկապես նրա հանցածին դիրքորոշումը, որն իր հերթին, ունի դինամիկ, փուլային բնույթ և կառուցվածքային որոշակի բաղադրամասեր [1, էջ 173]: Հանցածին դիրքորոշման ձևավորման յուրաքանչյուր փուլ հատկանշվում է հարաբերականորեն ինքնուրույն մինի-դիրքորոշումներով, որոնց միասնության արդյունքում ամբողջանում է անձի հանցավոր դիրքորոշումը: Որպես հարաբերականորեն ինքնուրույն դիրքորոշումներ՝ հեղինակներն առանձնացնում են թվով հինգ՝ ***բացասական-հուզական, նեգատիվ, նախաքրեածին, քրեածին և հանցածին*** դիրքորոշումները: Նկատենք, որ ոչ միայն հանցագործ, այլև առհասարակ, անձի դրսևորվող վարքագծի կառուցվածքում դիրքորոշման ուղղորդող նշանակությունն ակնհայտ է: Ավելին, եթե անձի մոտ արդեն իսկ ձևավորվել է որոշակի դիրքորոշում որոշակի օբյեկտի նկատմամբ, ապա իրադրության համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում վարքային համապատասխան դրսևորումն անխուսափելի է: Իսկ դա նշանակում է, որ հավանականության մեծ տոկոսով կարելի է պնդել, որ եթե նույնիսկ հանցագործի՝ անձի դիրքորոշումների ընդհանուր համակարգում նկարագրված հարաբերականորեն կայուն բաղադրիչները դեռևս լիարժեք չեն ձևավորվել, ապա, միևնույն է, որոշակի նպաստավոր պայմանների առկայության դեպքում, հանցավոր վարքային դրսևորումը կարող է ակտուալացվել: Դիրքորոշումների համակարգի ներկայացված աստիճանաբաշխական կառուցվածքում առկա է դրանց հաջորդականությունը և փոխկապակցվածությունը, այսինքն՝ յուրաքանչյուր նախորդ աստիճանում ձևավորվում են հաջորդ աստիճանին բնորոշ տարաբնույթ, այդ թվում՝ հոգեբանական, նախադրյալները:

Հայտնի է, որ քարոզչական աշխատանքի նշանակետը անձնավորության մտքերը, զգացմունքները և կամային որակներն են: Քարոզչական աշխատանքը նպատակ ունի մարդկանց մտքերի, զգացմունքների ու կամքի վրա ուղղորդված ազդեցություն գործելու ճանապարհով հասնել դրանց ցանկալի փոփոխություններին: Հասկանալի է, որ քարոզչությունը կամ հակաքարոզչությունը միակ գործիքները չեն անձնավորության սոցիալական դիրքորոշումների ընդհանուր համակարգը ձևավորելու համար: Հոգեբանությունն իր տրամադրության տակ ունի բազմաթիվ այլ հնարքների հարուստ հավաքակազմ՝ նույն նպատակին հասնելու համար: Փորձենք սոցիալական դիրքորոշումների կոգնիտիվ-իմացական և մասամբ նաև էմոցիոնալ-հուզական բաղադրիչների ձևավորմանը նպաստող հոգեբանական մի շարք գործոնների թվից առանձնացնել քարոզչության դերակատարությունը, ինչպես նաև Հայոց ցեղասպանության օրինակով որոշակիացնել Օսմայնյան կայսրության պարագլուխների կողմից իրականացված գաղափարական-քարոզչական աշխատանքի դերը՝ ցեղասպանագործի հանցածին վարքագծի ձևավորման վերը ներկայացված սխեմայի մեջ: Կփորձենք վերհանել նաև այդ գործոնի մասնաբաժինը նկարագրված փուլերից յուրաքանչյուրի ձևավորման մեխանիզմում, ինչպես նաև ընդհանուր համակարգից առանձնացնել այն փուլերը, որոնց ձևավորման ժամանակ քարոզչության ձևավորող գործոնի մասնաբաժինն ամենամեծն է: Այս խնդիրը կարևոր է՝ հասկանալու համար, թե ինչպիսի՞ հնարքներ են օգտագործել ցեղասպանության իրական կազմակերպիչները՝ սեփական ժողովրդի հավաքական գիտակցությունն այնպես ծրագրավորելու, ընդհուպ՝ քրեականացնելու համար, որպեսզի հնարավոր լինի նրան մղել գիտակցած հանցավոր գործողությունների: Խնդիրը նաև խիստ արդիական է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման, հետևանքների վերացման ու հատուցման, թուրքական ներկայիս իշխանությունների մերժողական քաղաքականության դատապարտման, ինչպես նաև Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից սեփական ժողովրդի մոտ հակահայ դիրքորոշումներ ձևավորելու անթաքույց գործողությունների ֆոնի վրա:

Անմիջապես ենթադրենք, որ ցեղասպանագործների քրեածին դիրքորոշման և նմանատիպ վարքագծի կառուցվածքային բաղադրիչների աստիճանաբաշխական համակարգի ամենաստորին հարթության վրա տեղակայված բացասական-հուզական, ինչպես նաև հաջորդ՝ նեգատիվ դիրքորոշումների ձևավորման համար պահանջվող գաղափարական-քարոզչական ջանքերի մասնաբաժինն ամենափոքրն է լինելու: Այստեղ քարոզիչները գրեթե անելիքներ չունեին: Բանն այն է, որ ոչ միայն հայերի, այլ նաև մյուս տեղաբնակների նկատմամբ հուզական-բացասական վերաբերմունքը թուրքական էթնոսին բնորոշ ընդհանուր նկարագրի անբաժանելի մասն է կազմել պատմականորեն այն պահից սկսած, երբ առաջին թուրք տարրը ոտք դրեց Հայկական լեռնաշխարհի վրա, այսինքն՝ քսենոֆոբիան կամ հայատյացությունը նախկինում եղել է և հետագայում ամրապնդվել է մի քանի հարյուրամյակներ շարունակ, չնայած երկրորդ՝ նեգատիվ դիրքորոշումը փաստացի ձևավորվել է համեմատաբար ավելի ուշ, բայց նույն՝ բացասական-հուզական դիրքորոշման ամրակայման արդյունքում:

Մի փոքր այլ է իրավիճակը քննարկվող համակարգի երրորդ՝ նախաքրեածին դիրքորոշման ձևավորման պարագայում: Նախաքրեածին դիրքորոշումը նույնպես ձևավորման բավականին տևական ընթացք է ունենում: Նախաքրեածին դիրքորոշումը, նախորդ՝ բացասական-հուզական և նեգատիվ դիրքորոշումների բոլոր բաղադրիչները ներառելուց բացի, աստիճանաբար քրեականանալու միտում է դրսևորում այն ժամանակ, երբ անհատի հետ նախականխիչ-բացատրական աշխատանք չի իրականացվում և մեծ հավանականությամբ ձևավորվում է այն դեպքերում, երբ, ընդհակառակը, իրականացվում է նպատակային քարոզչություն՝ ուղղված սոցիալական արժեքների ոտնահարմանը, մարդկանց մոտ անտարբերության, լկտիության, դաժանության, ցինիզմի որակների սերմանմանը: Կարծում ենք, որ հատկապես ցեղասպանագործի նախաքրեածին դիրքորոշման ձևավորումը նկարագրված սխեմայի բեկումնային պահն է եղել, որովհետև հաջորդ երկու՝ քրեածին ու հանցածին դիրքորոշումների ձևավորման համար այլևս առանձնակի նպատակաուղղված ջանքեր չեն պահանջվելու: Անհրաժեշտ ու բավարար պայմանն այստեղ համապատասխան իրադրությունն է լինելու կամ ինչպես ասում են, դրսևորման հնարավորությունը:

Ասվածից կարող ենք եզրակացնել, որ Օսմանյան կայսրությունում ցեղասպանագործի հանցավոր վարքագծի ձևավորմանն ուղղորդված քարոզչական աշխատանքը հիմնականում նպատակ է ունեցել հայերի նկատմամբ պատմականորեն, հոգեբանական առումով՝ արդեն իսկ ենթագիտակցորեն, կենսաբանորեն բացասաբար տրամադրված թուրք խաժամուժի խմբային հոգեկանում քարոզչական հնարքների կիրառման ճանապարհով այնպիսի հատկանիշներ ձևավորելը, որոնք անհրաժեշտ են հատկապես նախաքրեածին ու մասամբ նաև քրեածին դիրքորոշումների ձևավորման համար: Այդ հատկանիշներն են ուրիշների ցավի նկատմամբ անտարբերությունը, ապրումակցման բացակայությունը, արհամարհանքը, դաժանությունը, կոպտությունը, ցինիզմն ու լկտիությունը: Այսպիսի մեկնաբանությունը հասկանալի է դարձնում, թե ժամանակին կոնկրետ ի՞նչ նպատակներ էին իրենց առջև դնում և իրենց գործողություններում հետապնդում թուրքական քարոզիչները, երբ հայերին դավաճան էին հայտարարում:

Քրեահոգեբաններից շատերի կարծիքով [4, 5] հանցավոր վարքը առանձնահատուկ հոգեբանական մեխանիզմներ չունի: Հանցագործության կատարմանը կարող են նպաստել բազմաբնույթ՝ ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ պատճառներ: Մի կողմ թողնելով հանցագործության օբյեկտիվ պատճառականությունը՝ նկատենք, որ հանցագործության սուբյեկտիվ պատճառները կարող են պայմանավորված լինել հանցագործի կամ հանցագործների խմբի անդամների անհատական, տիպաբանական առանձնահատկություններով: Չպետք է մոռանալ, որ թվարկված հոգեբանական գործոնների առկայությունն ամենևին չի նշանակում, թե դրանք լիարժեք ապահովելու են հանցագործության իրականացումը: Հանցագործ մարդկանց վարքի նպատակներն ու դրդապատճառներն իրենք են պայմանավորված լինում իրականությամբ, կեցության պայմաններով և այն ուղղորդիչ-քարոզչական միջոցառումներով, որոնք էլ հավանականության մեծ աստիճանով պայմանավորում են հանցագործ վարքի դրսևորումը: Կոնկրետ Հայոց ցեղասպանության թեման քննարկելիս պետք է նաև ուշադրություն դարձնել այն

հանգամանքի վրա, որ հայերն ու թուրքերը հարյուրամյակներ շարունակ համատեղ ապրել են նույն տարածաշրջանում: Պատմությանը հայտնի են հայ-թուրքական ազգամիջյան հարաբերությունների վատթարացման և բարելավման բազմաթիվ ժամանակահատվածներ: Անշուշտ, մինչև 1915թ. Մեծ եղեռնը թուրքերը մշտապես ունեցել են հայերին իրենց պատմական հայրենիքից վտարելու ցանկություն: Կողոպուտներ ու կոտորածներ իրականացնելու բազմաթիվ փորձեր են կատարվել, երբեմն հաջողված, երբեմն անհաջող: Սակայն Մեծ Եղեռնը նախորդ բոլոր փորձերից առանձնանում է իր ծավալներով, իրականացման ձևերի ու միջոցների դաժանությամբ, անմարդկային բնույթով: Մեծ Եղեռնի կազմակերպիչներն իրենց հաշվենկատ գործողություններով ու գործադրած ճշգրիտ ջանքերով ակնհայտորեն գերազանցել են իրենց բոլոր նախորդներին: Նրանց գործողությունների քննությունը ի վերջո բերում է այն եզրահանգման, որ քարոզչական աշխատանքի հիմնական վեկտորը նրանք ուղղորդել են ոչ այնքան թուրք ազգաբնակչության շրջանում հայերի նկատմամբ ատելություն և արհամարհանք սերմանելուն, որովհետև այդ զգացմունքներն առկա էին ապրիորի, որքան ակնկալվող դաժան գործողությունների արդյունքում անպատիժ մնալու և իշխանությունների կողմից խրախուսված լինելու համոզմունքի ձևավորմանը: Նման քաղաքականության հիմքը դասագրքային այն ճշմարտությունն է, որ գործողության իրականացման համար անհրաժեշտ է լիակատար պայմանների ամբողջական հավաքակազմ: Դեռևս անցած դարի կեսերին Ս.Ռուբինշտեյնը գրել է. «Հանցագործության լրիվ, լիակատար պատճառը բոլոր այն հանգամանքների ամբողջությունն է, որոնց առկայության դեպքում անհրաժեշտաբար առաջանում է, վրա է հասնում հետևանքը» [7, էջ 261]: Ասվածի իմաստն այն է, որ Հայոց ցեղասպանության կազմակերպիչների գլխավոր խնդիրը նախապատրաստման փուլում եղել է ազգաբնակչության շրջանում այնպիսի բարոյահոգեբանական մթնոլորտի ստեղծումը, որում մարդասպանն իրեն հերոսացած է զգում, հավատում է կամ վստահ է, որ, ինչ էլ լինի, մնալու է անպատիժ, որովհետև օգտվում է իշխանությունների աներկիմաստ աջակցությունից ու քաջալերանքից:

Իրենց հերթին թուրքական իշխանությունները նույնպես կարիք ունեին միջազգային հանրության կողմից քաջալերանքի ու անպատժելիության մթնոլորտի ապահովմանը, որպեսզի վստահ լինեն իրենց գործողություններում: Սակայն այս արդեն ուրիշ թեմա է:

Գրականություն

1. Արզումանյան Ս, Գրին Է. Իրավաբանական հոգեբանություն, Եր, Զանգակ-97, 2004., 432 էջ:
2. Մելքոնյան Հ. Ոճիրի բուրգեր, Եր. <Պարույր Սևակ>, 2001թ., 545 էջ:
3. Адибекян А., Элибекова А., Армянофобия в Азербайджане, Ер., «Центр общественных связей и информации» при аппарате президента Армении, 2013., 332 стр:
4. Василев В.Л. Психология ораторского мастерства государственного обвинителя, СПб, 1996г.
5. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии, М., 1997г.
6. Немов Р.С. Психология М. Высшее образование, 2005г. 639 стр.
7. Рубинштейн С.Л. Основы обшей психологии, М. 1946.
8. Richard G.Hovannisian. The Armenian People from Ancient to Modern Times. — Palgrave Macmillan, 1997. — Vol. II. Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century. 493 p.
9. http://hy.wikipedia.org/wiki.
10. https://ru.wikipedia.org/wiki/геноцид _армян.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Վիտյա Յարամիշյան, հ.գ.թ., դոց.,ԱրՊՀ

E-mail: vityayaramishyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել հ.գ.թ., պրոֆեսոր Ա.Մ.Մխիթարյանը: